

Tusculumi eszmecsere

*Filozófiai szintézis a halál, a lélek
és a boldog élet kérdéséről.*

Marcus Tullius Cicero: Tusculumi eszmecsere. Fordította Vekerdi József. Budapest, 2004. 334 old.

A neves szónok-filozófus fent említett munkájának magyar nyelvű változatát első ízben veheti kézbe az olvasó, e hiány pótlása már önmagában is üdvözlendő tény. Az elsősorban filozófiai tárgyú írás fordítója a kitűnő felkészültségű, kortárs filológus Vekerdi József. A kötethez Havas László professzor írt elmélyült, átfogó filozófiai tárgyú tanulmányt: „Marcus Tullius Cicero a szintézis-teremtő, a latin nyelvű filozófia alapjainak megteremtője (Kr. e. 106–43) címmel.

A kötet bemutatása előtt érdemes röviden azt a kort jellemezni, amikor ez az írás keletkezett, ami kapcsolatot mutat ugyan Cicerónak más, rétorikai és filozófiai munkáival, de a Kr. e. 45. esztendőben keletkezett. Abban az időszakban, amikor a köztársaság válságának legutolsó éveit éli, és egyre világosabban bontakoznak ki Caesar tevékenysége folytán a politikai rendszerváltás gyakorlati irányai. Iulius Caesar a pharsalusi csata (Kr. e. 48.) során legyőzte triumvirtsát Cn. Pompeiust, majd ezt követően az utolsó hadjárataiban (alexandriai, afrikai, hispániai)¹ felülkerekedett a maradék köztársaságpártiak erőin is. Kr. e. 45. szeptemberében Caesar visszatér Rómába, és hozzákezd az államügyek rendezéséhez. Cicero, aki korábban Pompeius híve volt, most felajánlotta szolgálatait a *dictator*nak, aki elnéző türelemmel viseltetett a tekintélyes szónok és államférfi iránt, azonban közéleti szerepet nem szánt neki. Cicero rendkívül keserűen vette tudomásul azt

a tény, hogy politikai aktivitásának ideje lejárt, és visszavonulásra kényszerül. Mindez fokozottan nehéz lehetett számára, ismerve olykor túlzott buzgalmát, saját szerepének gyakori eltúlzását, valamint személyes hiúságát. A kényszerű tétlenséget magánéleti tragédiák is súlyosbítják: felbomlott első házassága, amit egy rövid életű és botrányos második követ, fia és veje is Caesar mellé áll, végül a legsúlyosabb Cicero számára imádott lányának, Tullianának a halála. Az akkor hatvanéves, rendületlenül köztársaságpárti Cicero súlyosan megrendül sorsának ilyen fordulatai után. Fájdalmas magányában és mellőztetésében kitartóan keresi azt az elfoglaltságot, amivel az államnak, a közösségnek még hasznára lehet. Szkeptikus hangulatáról maga így vall: „Ha meghányom-vetem magamban mindazokat a viszontagságokat, amelyekkel oly kegyetlenül tett próbára sorsom, már-már abban is kételkedem, amiben korábban hittem” (*Tusculanae disputationes* (a továbbiakban TD., ford. Hahn István). A valódi bölcs erényei közé tartozik azonban Cicero szerint is az, hogy mindig a közjó szerepel nála az első helyen, a derék férfi legfontosabb erénye, hogy legfőbb kötelességének a köz érdekének szolgálatát tartsa. Már régóta foglalkoztatja a téma, életének része a bölcselkedés, most sem kíván hosszú időre beletemetkezni az önsajnálata: „Számomra, aki régóta és sokat töprengtem azon, mi módon tehetném magam többek számára hasznossá, úgy, hogy az állam érdekében folytatott tevékenységem se szakadjon meg – semmi jobb nem jutott az eszembe, mint az, hogy a legkiválóbb tudományhoz vezető utat megmutassam pályatársaimnak, amit, úgy vélem, számos könyvemmel már elértem.”² A Tusculumban folytatott elmélkedésben a filozófiának szinte minden területét

¹ Erről ismeretlen szerzőtől származó beszámoló maradt ránk, magyarul: *Caesar utolsó hadjáratai*. Ford. Hoffmann Zsuzsanna. Szeged, 1999.

² Cicero: *A jóslásról* 1, 2. Ford. Hoffmann Zsuzsanna. Szeged, 2001.

érinti, valódi szintézist teremt, ugyanis úgy gondolja: „A filozófia valamennyi területét, hogy úgy mondjam testrészét, ugyanis akkor lehet a legjobban megismerni, ha az összes kérdést írásban tárgyaljuk. Mert a dolgok között olyan csodálatraméltó, szoros összefüggés van, hogy úgy tűnik: az egyik jelenség összefonódik a másikkal, és minden szorosan összekapcsolódik.”³ Bár a görög bölcelet elsőbbségét és tekintélyét elismerte és csodálta, fontosnak és hasznosnak tartotta mindazt latin nyelven is közreadni, ezzel jelentős szerepet vállalt a latin filozófiai nyelv megteremtésében is. Különben úgy látja, hogy „Görögországban sem állt volna akkora becsben a filozófia, ha nem élesztették volna a legbölcsebb emberek vitái és ellenvéleményei. Ezért mindenkit biztatok, aki képes rá, hogy ennek a műfajnak a dicsőségét ragadjuk ki a hanyatlásnak induló görögség kezéből, és hozzuk át saját fővárosunkba, ugyanúgy, ahogy elődeink igyekezettel és kitartással áthoztak minden egyebet, amit érdemes volt” (TD. 2, 2). Cicero filozófiai művei közé sorolja a *Consolatio*⁴ (Vigasztalás) is, amit saját magához írt, nehéz helyzetét, gyászát enyhítendő. A bölcselkedés és az írás – ahogyan ő látja – könnyíti súlyos lelki terheit, továbbá hasznára lehet szeretett hazájának is, különös tekintettel az ifjúságra: „Mivel tehetnék ugyanis jobb vagy nagyobb szolgálatot az államnak, mintha tanítom és művelem az ifjúságot, különösképpen ilyen korszakban, és ilyen erkölcsök közepette, amikor már annyira lezüllettek, hogy csak közös összefogással lehet észre téríteni őket” (A jóslásról 2, 4).

Cicero tusculumi birtokán készült – innen a cím – az öt könyvre tagolódó elmélkedés, amit a későbbiekben írásban is közreadott, így lényegében filozófiai értekezésnek tekinthető. A fordító az „eszmecsere” ki-

fejezéssel adta vissza magyarul a latin *disputatio* főnevet, valójában a párbeszéd – görög filozófiában szokásos dialógus – forma fikció, ugyanis Cicero egy képzelte partner felvetéseire válaszol.⁵ A levelek tanúsága alapján gyakran váltogatta, hogy melyik szerepet éppen kire ossza, olykor saját nevében is mást beszéltet. A görögöknél sem szokatlan a képzelte vitapartnernek jelenléte, elég, ha csak a Platón dialógusok szinte állandó szereplőjére, Szókratészre gondolunk.

Az első könyv és az első napi „beszélgetés” témája a halál megvetése.⁶ Ennek kapcsán hosszasan fejtegeti a lélek természetét, és annak sorsát a halál után. Ebben főleg Szókratész és Platón gondolataival való rokonság érzékelhető, főként az *Apológia* és a *Phaidón*, *Timaios*, *Theaitétos* lélekkel kapcsolatos nézetei alapján, a lélek értékének a keresése. A lélek központi szerepet kap, s meghatározóvá válik az annak halhatatlanságában való hit. Amikor a lélek önmagában vizsgálódik, csakis akkor juthat el a tiszta állandóhoz, ami egyben halhatatlan is. Szókratésszel mondatja ki Platón, hogy csakis azok az emberek képesek elkülönülni a pénzimádó tömegtől, akik foglalkoznak a lelkükkel, a lélek vezetője pedig a filozófia. A lélek éltető, dinamikus, és mivel az ellentétek egymást kizárják, a lélek nem fogadhatja magába a halált.

A második könyv témája a fájdalom elviselése. Ez esetben a bölcs számára vetődik fel a kérdés: mi lehet az, ami ebben könnyíthet. A bölcslet éppenséggel bölcsessége teszi szabaddá, a fájdalom tűrése a nemes lélek erőfeszítése: „... vagy nem baj a fájdalom, vagy pedig ha a természettől idegen, bántó dolgokat bajnak akarjuk nevezni, akkor is olyan jelentéktelen, hogy az erény elborítja, és észre sem vevődik” (TD. 2, 27).

A harmadik könyv a bánat és szomorúság enyhítésének lehetőségeit vizsgálja.

³ Cicero: *Az istenek természete* 1, 4, 9. Ford. Havas László. Budapest, 1985.

⁴ *Consolatio, seu de luctu minuendo* (Vigasztalás, avagy a gyász enyhítése), Lactantiusnál maradt belőle némi töredék, egyébként ez az írás elveszett.

⁵ Erről lásd Havas László utószavát 312 skk.

⁶ Az antikvitásnak a halálhoz való viszonyához lásd még Hoffmann Zsuzsanna: *Öngyilkosság az ókorban. Fény*. A halál kultúrája. 1. évf. (2005) 1. sz. 30–34.

Mínt hogy a bölcsesség (*sapientia*) a lélek egészsége (*sanitas*), így nem fér össze azzal semmiféle lelki szenvedés, bánat, ugyanis az tudatlanság (*insipientia*) és egészségtelenség (*insanitas*) lenne. Tehát magának a szónak a jelentése lényegében választ ad a vizsgálható kérdésre. A magát bölcsnek, értelmesen gondolkodónak tartó ember tehát semmiképpen nem engedheti meg magának a tartós bánkódást és lélekölő szomorkodást. Cicero, illetőleg a filozófusok véleménye szerint a bánkódás fogalma alá tartoznak az irigység, a versengés, az áskálódás, a sajnálkozás, az aggodás, a gyász, siránkozás, panasz, nyugtalanság, fájdalom, reménytelenség és a levertség. „Ezek azok az említett hajszálgökök, amelyeket ki kell nyomozni és egyenként kitépkedni, hogy egyik se hajthasson ki. Tagadhatatlanul nagy munka, nehéz feladat: de minden nemes tett fáradalommal jár. Ám a filozófia azt ígéri, hogy végrehajtja, ha alávetjük magunkat gyógykezelésének.” (TD. 3, 34)

A lelket zavaró különféle indulatok vizsgálata a negyedik könyv. Sorra veszi a különböző filozófusok vonatkozó tanácsait is, de a háttérben mindig ott van erkölcstana, a *vir bonus* kötelességei, a vele kapcsolatos elvárások, továbbá az arisztokratikus római társadalom vezérfonalának tekinthető *mos maiorum*, vagyis az ősök szokásaihoz, intézményeihez, a tradíciókhoz való következetes alkalmazkodás. Mindehhez legfontosabb a *virtutes* (erények) birtoklása, Cicero szerint: „Az erény a lélek állandó harmonikus állapota, amely dicséretre méltóvá teszi birtokosait, és önmagában véve, saját magától, minden haszon nélkül dicséretes.” (TD. 4, 15)

Az elmélkedést lezáró ötödik napra a boldog élet feltételeinek vizsgálata és kifejtése maradt. Az öt napon át tartó elmélkedés magához a lélekhez alkalmazkodik, tekintettel annak dinamikus voltára. Cicero vegyesen, a rétorika, illetőleg a filozófia nyelvén fogalmazza mondanivalóját – amit a fordítás remekül visszaad –, széles olvasóközönségre számítva, mindazokra, akik hűségesek a köztársasághoz, valamint a ró-

mai hagyományokhoz. Erőt, biztonságot és nyugalmat kíván sugározni, legközvetlenebb, hűséges barátja, Atticus így vélekedik: „Azt mondd – írja hozzá Cicero –, hogy az én *Tusulanaim* erőt adtak. Ennek örülök. Nincsen hatékonyabb és megbízhatóbb orvosság a szerencsétlenség ellen, mint amit én ajánlok” (*Ad Atticum* 15, 2; ford. Hoffmann Zs.). A bölcselkedő Cicero szinte a saját lelkében, személyiségében is változik az eszmecsere végére, és arra a konklúzióra jut, hogy a *bonum publicum* szolgálatában álló *virtus* az, amely a legfőbb boldogság, egyben a boldog élet záloga, továbbá csakis az ilyen életvitel nyithat a halál után távozó lélek számára utat az istenek világába. Az igazi *vir bonus* a jövőt szolgálja, tevékenysége hasonló a földműveséhez, ahogyan az fákát ültet és gondoz azzal a tudattal, hogy a termést az utódok fogják élvezni. Több munkájában kitér Cicero – aki maga is *augur* – az államot fenntartó vallási hagyomány kérdésére. Miden filozófiai racionalitás ellenére fontosnak és fenntartandónak gondolja, védelmébe veszi a hivatalos római vallást, amit e jelen munkán túl „A jóslásról”, illetőleg „Az istenek természetéről” szóló írásainak számos részlete igazol.

Cicero lényegében ebben a művében összegezte azokat a fontos erkölcsi-filozófiai kérdéseket, amelyeknek Seneca egy-egy külön munkát szentelt.⁷ Örvendetes a jelen kötet közreadása kapcsán a magyar nyelven olvasható Cicero-életmű gazdagodása, az antik kultúra népszerűsítése és terjesztése, mindez élvezetes, kitűnő fordításban.

HOFFMANN ZSUZSANNA

⁷ A gondviselésről, A bölcs állhatatossága, A lelki nyugalomról, Az élet rövidségéről, A boldog életéről, A visszavonultságról, A nagylelkűségről, Vigasztalások (Marcia, Helvia, Polybios), legújabb magyar fordítása: *Seneca prózai művei. I–II.* Ford. Bollók János, Kopeczky Rita, Kovács Mihály, Szőke Ágnes, Takács László, Kurucz Ágnes, Németh András, Révay József, Sárosi Gyula. Budapest, 2002., 2004.